

ЛИТОВСЬКО–ПОЛЬСЬКА ДОБА

Аліна КУДРЯВЦЕВА

(Ніжин)

Інна РОМАНЮК

(Ніжин)

Адміністративно-територіальний устрій Ніжинщини у складі Речі Посполитої (перша половина XVII ст.)

Перебування Ніжинщини (Середнього Приостер'я) у складі Московської держави у XVI ст. майже не відбилосся у письмових джерелах. На думку фахівців у цей час регіон входив до прикордонної буферної зони, в розвитку цивілізаційної інфраструктури якої московська влада була не зацікавлена. Відтак, історія справжнього адміністрування Ніжинщини розпочинається з включенням цього регіону до складу Речі Посполитої.

У даному дослідженні спробуємо розглянути зміни адміністративно-територіального статусу Ніжинщини у складі Речі Посполитої від першої третини XVII ст. і до початку повстання під проводом Б. Хмельницького.

Обмеженість джерел не дозволяє визначити, що являв собою Ніжин і навколишні землі на час їх підпорядкування поляками. В 1617 р. Ніжинське городище отримав королівський секретар Флоріан Олешко [3, с. 247]. Водночас, відсутність Ніжина в переліку міст, що за Деулінським перемир'ям відходили до Речі Посполитої, дозволяє припустити, що він являв собою незначний населений пункт і його подальша розбудова була ініційована вже новою владою [7, с. 291]. Так чи інакше, але в 1611 р. Приостер'я потрапило під контроль Польщі й було підпорядковане Київському воєводству.

На початку XVII ст. Річ Посполита мала цілком сформований адміністративно-територіальний устрій, що повною мірою відображав шляхетський характер держави. Розвинене станове шляхетське самоврядування визначало поділ території на воєводства, повіти та волості. Етнічні українські землі формували 6 воєводств (Руське, Подільське, Белзьке, Київське, Волинське та Підляське), а також Холмську землю у складі польської частини литовсько-польської держави. Крім того, значні анклавні українських етнічних земель входили до складу Мінського, Мстиславського та Берестейського воєводств. Воєводства уп-

равлялися воєводами та каштелянами, які одночасно представляли місцеве шляхетство у сенаті. Як зазначає польський дослідник С. Кутшеба, незважаючи на високий статус, воєводи та каштеляни не мали значних владних повноважень [4, с. 216]. Воєводства поділялися на 2–5 повітів – судових округів. У адміністративних центрах повітів розташовувалися повітові земський, городський і підкоморський суди. Одночасно, як правило, шляхетство повіту формувало сеймик – повітове шляхетське зібрання, яке вирішувало важливі повітові справи та надсилало своїх представників до посольської ізби загальнодержавного сейму. Повіти у свою чергу поділялися на волості.

Централізоване королівське начало в Речі Посполитій репрезентував поділ на староства. Здебільшого, ці адміністративні утворення створювалися на “королівщинах” – державних землях і передавалися в управління призначеним безпосередньо королем старостам, які виконували в межах своїх округів судові функції, оголошували королівські укази, здійснювали поліцейські функції [4, с. 217]. Одночасно, поруч із повноцінними “територіальними” або “городовими” староствами, на чолі яких стояли високопоставлені чиновники, набуває поширення практика виділення в управління “заслуженим особам” невеликих регіонів, які теж називалися староствами.

Оскільки малозаселена Ніжинщина спочатку складалася з “королівщини”, цілком природно, що першим адміністративним округом тут стало староство.

Ніжинське староство згадується М. Грушевським у числі інших староств Південно-Східної Київщини як регіон, що керувався “не-судовими” старостами, а простими “державцями”. На думку вченого тут була відсутня будь-яка публічна влада [5, с. 341]. Одним із перших ніжинських старост, чие ім’я згадується в документах, був Щасний Вишль.

Поки Ніжинщина перебувала у складі Київського воєводства, навколо підпорядкування решти новоприєднаних до Речі Посполитої територій проходили суперечки. Зокрема, на сеймах гостро дискутувалося питання про те, до складу якої частини литовсько-польської держави мали входити Смоленщина та Чернігово-Сіверщина. Шляхта як Великого Князівства Литовського (далі – ВКЛ), так і Польського королівства по-своєму обґрунтовували своє право на ці регіони. Конфлікт було залагоджено в 1613 р. компромісним рішенням про підпорядкування Смоленщини та Стародубщини ВКЛ як Смоленського воєводства, але, водночас, обумовлювалася можливість отримання маєтностей шляхтою як “литовською”, так і “польською” й “московською”. Статус Чернігово-Сіверщини був визначений дещо пізніше – в 1619 р. Зважаючи на заслуги у військових кампаніях проти Московської держави королевича Владислава та реальну перспективу набуття ним титулу московського царя, Чернігово-Сіверщина у вигляді “князівства” була передана йому в особисте управління [1, с. 26].

У 1618 р. за Деулінським перемир’ям Річ Посполита закріпила за собою завойовані (у тогочасній польській термінології – повернуті (“рекуперовані”)) землі Смоленщини та Чернігово-Сіверщини. І хоча статус угоди робив всі територіальні надбання тимчасовими, польська влада починає активне освоєння приєднаних земель, з метою закріплення їх за собою назавжди.

Певний час після Деулінського перемир’я Ніжинщина продовжувала залишатися староством у складі Київського воєводства. За П. Кулаковським, перший документ у якому було зафіксовано залежність Ніжина від Чернігова датований березнем 1623 р. За його визначенням, перепідпорядкування Ніжинщини Чернігівському князівству було логічним як з точки зору історичних зв’язків, так і через те, що Чернігово-Сіверщина не мала у своїй задеснянській частині опорних замків, і Ніжин міг виконувати якраз таку роль.

Окрім того, Приостер'я належало до королівських маєтностей і його включення до Чернігово-Сіверщини не мало викликати протестів з боку шляхти Київського воєводства. [3, с. 60]. Так чи інакше, у привілеї Ніжину на магдебурзьке право від 1625 р. зазначено, що місто належить до Чернігівського воєводства [6, с. 181–182].

Чернігівське князівство поділялося на капітанства на чолі з капітанами. В 1619 р. були створені Чернігівське та Новгород-Сіверське капітанства. Пізніше, в 1625 р. було утворено Ніжинське капітанство, сформоване на території ніжинської округи. Першим капітаном у Ніжині став уже згаданий колишній ніжинський староста Щасний Вишль. Він же одночасно був і ніжинським війтом, а також новгородсіверським капітаном. У 1628–1630 роках на чолі Ніжинського капітанства стояв Адам Вишневський [3, с. 400].

За повноваженнями капітани дещо поступалися старостам. Вони були безпосередніми представниками королевича Владислава на місцях, здійснювали військово-адміністративні функції, відповідали за стан підпорядкованих їм замків, очолювали гарнізони, мали деякі судові повноваження та могли наділяти визначених осіб землею.

Ще одним поняттям, що стосувалося адміністративно-територіального поділу Чернігівського князівства було поняття “тракт”, під яким розумілася прилегла до укріпленого замку територія. Поруч із “Ніжинським трактом” згадується “Носівський тракт”, що свідчить про наявність укріплень як у Ніжині, так і в Носівці.

Капітани Чернігівського князівства формально підпорядковувалися Смоленському воєводі. Проте, практично капітанами керував особисто королевич Владислав через своїх посланців і представників. На думку П. Кулаковського, капітани були попередниками гродових старост. Це підтверджується фактом зникнення капітанської посади внаслідок запровадження в регіоні у 1633 р. інституту старост, які виконували оборонні функції [3, с. 402].

Поруч із капітанствами, дрібнішими адміністративними округами були волості. На жаль, через брак документів неможливо визначити території, які входили до Ніжинської та сусідніх волостей. У 20-х роках XVII ст. навколо Ніжина осаджується низка населених пунктів. Серед них: села Кагарличка та Курилівка (осаджені Станіславом Пянчинським у 1628 р.); Кропивне та Безуглівка (Яном Пянчинським); Носівка (Яном Пянчинським, в майбутньому Носівським старостою, з 1628 р. – містечко); Володькова Дівиця (Самуелем Володкевичем, осаджена на старому городищі після 1627 р.); містечко і замочок Веркіївка та с. Смоляж (Григорієм Веркієм Олешківським); Салтикова Дівиця і Вересоч (Василем та Павлом Солтиками); Дорогинка (надане Миколаю Косаковському); села Лосині голови та Крупичполе (заселені лановою шляхтою); Івангород (наданий для заселення Михайлу Воронячу); містечко Борзна (надане Щасному Вишлю). Того ж часу осаджуються Батурин, Бахмач і Конотоп [3, с. 253–255].

У такий спосіб до початку Смоленської війни навколо Ніжина виникає низка сіл, містечок і укріплених городищ, які стали центрами подальшої колонізації регіону. Після завершення цієї війни та обрання на польський трон короля Владислава IV в 1633 р., розпочався процес створення на території Чернігово-Сіверщини воєводства. Цей процес розтягнувся у часі й тривав до початку 1640 р. Формально про створення Чернігівського воєводства було проголошено в 1635 р. У складі воєводства виокремлюються Новгород-Сіверський та Чернігівський повіти. До останнього увійшло й Приостер'я з Ніжином. Одночасно, замість Ніжинського капітанства формується Ніжинське староство, старостами якого в 1630-х роках були Мартин Казановський і Миколай Потоцький.

У 1630-х роках ускладнюється і розгалужується волосний устрій Задесення. На ду-

мку П. Кулаковського однією з найбільш заселених у регіоні була якраз Ніжинська волость. Захищена під час Смоленської війни Ніжинським замком, вона не була пограбована і не зазнала демографічних втрат, навпаки – притік населення сюди з-за Дніпра збільшився, і починаючи з часу перших козацьких повстань місто та його округа стало джерелом постачання людських ресурсів у інші частини Чернігово-Сіверщини [3, с. 282]. Поруч зі старими населеними пунктами волості (Кропивним, Безуглівкою, Липовим (Липовим Рогом), Талалаївкою, Березанкою, Прохорівкою, Чернігівкою, Білошапками, Переяславкою, Плоским, Синяками, Володьковою Дивицею, Веркіївкою) виникають нові села: Будище (засноване між 1633 та 1637 р.), Мильники, Хороше Озеро (після 1640 р.), Кукшин та Колесники (належні шляхтичу Петровському, потім – ніжинському лантвійту О. Цурковському), Євлашівка (сучасне с. Красносільське), Новий Потік, Крути та Печі [3, с. 282–283].

У 1630–х роках формуються і заселяються також сусідні з ніжинською волості: Дорогинська, що належала Косаковським і на яку претендував Ярема Вишневецький; Івангородська, Носівська (належала Адаму Киселю), Кобизька (в 1641 р. куплена Миколаєм Кисилем у Миколая Фірлея Броневського); Мринська, Сиволозька (належала Солтисам), Борзенська (належала Вишлям). Невизначеним залишається до яких волостей були включені с. Круничполе з навколишніми селами Максимівкою, Мартинівкою, Кульчинівкою, Борківцями і Красівцями, які належали ніжинській лановій шляхті (Малаховським, Скорупінським, Борковським, Заблоцьким, Годлевським, Колчинським та іншим). Невизначеною залишається також приналежність с. Лосинівки (також осадженого лановою шляхтою).

Таким чином, із включенням Приостер'я до складу Речі Посполитої розпочинається, власне, цивілізаційний розвиток цього регіону. За кілька десятиліть з пустинного прикордоння Ніжинщина перетворюється у відносно густозаселений край, привабливий для колонізації та господарського освоєння. Більше того, наприкінці 1640–х років Приостер'я саме стає центром колонізації північних і північно-східних регіонів Чернігівщини.

Окрім колонізації та демографічного зростання, безпосереднім наслідком приєднання Ніжинщини до Речі Посполитої було включення регіону в процеси загальноєвропейського цивілізаційного розвитку. Поширення в регіоні шляхетського самоврядування у межах спочатку Чернігівського князівства, згодом воєводства, запровадження в м. Ніжині магдебурзького права сприяли еволюції місцевого соціуму в напрямку сучасних європейських стандартів, назавжди визначивши пріоритети подальшого розвитку міста. Розбудова цивілізаційних інститутів (суду, адміністрації, церковної інфраструктури) стала запорукою динамічності цього розвитку.

Список використаних джерел і літератури

1. *Кулаковський П.* Чернігівське князівство (1619–1633) // Історія адміністративно-територіального устрою Чернігово-Сіверщини: Матеріали науково-практичних конференцій. / За ред. С.А. Леп'явка, В.М. Бойка. – Ніжин, 2007. – С. 26–33.
2. *Кривошея В.* Генеалогія українського козацтва. Нариси історії козацьких полків. – К., 2004.
3. *Кулаковський П.* Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618–1648). – К., 2006.
4. *Кутшеба С.* Очерк истории государственного и общественного строя Польши. – СПб., 1907. – 287 с.
5. *Грушевський М.* Історія України Русі. – К., 2000. – Т. V. – 638 с.
6. Пам'ятки історії Східної Європи. Джерела XV–XVII ст. – Острогор; Варшава; М., 1999. – Т. V. Руська (Волинська) метрика. Книга за 1652–1673 рр. / Підгот. П.Кулаковський. – 835 с.
7. *Василенко М.* Правне положення Чернігівщини за польської доби (1618–1648) // Чернігів і Північне Лівобережжя. Огляди, розвідки, матеріали. – Х.: Державне видавництво України, 1928. – С. 290–300.